

ZAPOMNIANA PRZESZŁOŚĆ

WIELOKULTUROWE TRADYCJE LUBELSZCZYNY

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN

ZAPOMNIANA PRZESZŁOŚĆ – WIELOKULTUROWE TRADYCJE LUBELSZCZYZNY (okres do 1939 roku)

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie rozpoczyna realizację programu „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny”. Celem tego programu jest przywrócenie Pamięci o wielokulturowych tradycjach regionu lubelskiego. To właśnie w naszym regionie przez setki lat żyli obok siebie Żydzi, Ukraińcy, Romowie, Tatarzy i Niemcy. Było to miejsce kulturowego spotkania Wschodu z Zachodem, rozwinęły się tu różne religie.

Druga wojna światowa przyniosła zagładę tego świata. To, co się wydarzyło, stanowi tragiczną część europejskiej pamięci związanej zniszczeniem i zabijaniem, ze złem i nietolerancją, a region lubelski stał się „zagłębiem śmierci” – były tu zlokalizowane wielkie obozy zagłady: Bełżec, Sobibór, Majdanek.

Przyszła czas, by spojrzeć na zapomniane dziedzictwo kulturowe naszego regionu jako na wspólną wartość tych wszystkich, którzy na tej ziemi żyli obok siebie przez setki lat. Niech ta zapomniana przeszłość stanie się duchowym bogactwem Lubelszczyzny. Jesteśmy przekonani, że przywrócenie Pamięci o tym miejscu, o jego przeszłości i dramacie, będzie naszym ważnym doświadczeniem, które wniesiemy do jednoczącej się Europy.

W proponowanym programie chcemy wykorzystać wiedzę Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w realizacji projektów artystycznych i edukacyjnych na rzecz przywracania Pamięci o wielokulturowych tradycjach Lublina. Mamy nadzieję, że program ten zaktywizuje lokalne społeczności i środowiska kulturalne regionu, umożliwi im wzajemny kontakt i współpracę.

Projekt adresowany jest głównie do młodego pokolenia mieszkańców regionu (uczniowie starszych klas szkół podstawowych, gimnazjów i liceów) oraz ich nauczycieli. To właśnie szkoła powinna stać się miejscem nauczania o przeszłości i dziedzictwie kulturowym regionu, w którym żyją, miejscem gdzie rodzi się tożsamość kulturowa jego mieszkańców.

Region lubelski, typowo wiejski i małomiasteczkowy, będący częścią tzw. „ściany wschodniej”, jest jednym z najbiedniejszych w Polsce. Odbija się to w sposób znaczący na poziomie kształcenia, a tym samym – na sposobie widzenia i rozumienia świata przez młodych ludzi. W szkolnej edukacji w niewielkim stopniu przekazywana jest Pamięć o wielokulturowości tego regionu. Uczeń nie otrzymuje wystarczającej wiedzy o mieszkających tu kiedyś Żydach i Ukraińcach oraz ich kulturze. Powoduje to utrwalanie się wielu stereotypów i przekłamań. Rodzi to uprzedzenia, nienawiść, nieufność wobec inności i zamykanie się we własnym świecie. Zmienić to może jedynie edukacja o wieloetnicznej i różnorodnej pod względem religijnym historii naszego regionu. Ta Zapomniana Przeszłość powinna stać się duchowym bogactwem i dziedzictwem Lubelszczyzny, być ważną częścią zbiorowej Pamięci jej mieszkańców. Da to szansę młodemu pokoleniu na nawiązanie dialogu z innością i różnorodnością otaczającego świata.

Żeby tak mogło się stać, należy podjąć szereg działań wyzwalających aktywność społeczną w lokalnych środowiskach. Można tu wymienić:

Bukowice

Busno

Bychawa

Chetm

Chłopiatyn

Chodlik

Chodel

Chród

Ciełbór Duży

Cyców

Czemierniki

Czułczyce

Dęblin

Dębowa Kłoda

Dłuziów

Dobratycze

Dobrzyń

Dokudów

Dolhobrody

Dolhobyczów

Dorohusk

Dubienka

Duży Krzyszew

Firlej

Frampol

Gdeszyn

Głusk

Gołbie

Goraj

Gorzków

1. Zbieranie przedwojennych fotografii, relacji mówionych, oraz źródeł pisanych (pamiętniki, kroniki) dotyczących wielokulturowych tradycji regionu.
2. Tworzenie dokumentacji fotograficznej wybranych miejsc i zabytków.
3. Dokumentowanie i propagowanie (w formie reportaży radiowych, telewizyjnych i prasowych) najciekawszych działań związanych z projektem.
4. Tworzenie w szkołach wystaw dokumentalnych poświęconych wielokulturowym tradycjom regionu oraz przeprowadzanie lekcji z tym związanych.
5. Stworzenie sieci osób i instytucji współpracujących ze sobą i zajmujących się problematyką wielokulturowości (gimnazja, domy kultury, towarzystwa regionalne, biblioteki i inne organizacje).
6. Organizowanie spotkań warsztatowych dla nauczycieli, uczniów, osób związanych z kulturą i mediami.
7. Tworzenie witryn internetowych poświęconych wybranym miejscom regionu z wyeksponowaniem ich wielokulturowej przeszłości.

Jednym z głównych efektów osiągniętych w wyniku realizacji projektu będzie **wystawa dokumentalna: „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny”** mająca pokazać na różnych płaszczyznach wielokulturowość regionu lubelskiego. W dużej mierze zostanie ona przygotowana w oparciu o stare fotografie, będące świadectwem tego, jacy ludzie tu żyli, jak wyglądały miasta, małe miasteczka i wsie. Na wystawie będzie można usłyszeć języki i dialekty, w jakich rozmawiali i modlili się mieszkańcy regionu (jidisz, hebrajski, ukraiński, polski, lokalne gwary i dialekty). Zostaną pokazane obiekty sakralne (kościół katolickie i ewangelickie, synagogi, cerkwie prawosławne i unickie, meczety, cmentarze). Wystawa będzie też opowiadać o artystach, dla których miejsce to było inspiracją w ich twórczości. Nie zostanie pominięta również twórczość ludowa, obrzędy i obyczaje, zabrzmi muzyka regionu (muzyka klezmerska, muzyka ludowa polskich i ukraińskich wsi).

W realizacji projektu ważną rolę odegra Internet. Na naszych oczach zmienia on świat, powstaje społeczeństwo informacyjne, w którym główne znaczenie mają informacja i wiedza. Unia Europejska przyjęła program: „eEurope”, który w perspektywie zmieni jakość życia w Europie. Celem „eEurope” jest umożliwienie dostępu do Internetu wszystkim obywatelom UE i osiągnięcie przez nich umiejętności stosowania nowych technologii. Programem tym są objęte całe społeczeństwa, powstają warunki uczestniczenia w nim biednych i gorzej wykształconych. Jednym z głównych celów tej inicjatywy jest wprowadzenie Internetu i nowoczesnej technologii (multimedialne wyposażenie) do szkół oraz przystosowanie programów szkolnych do „ery cyfrowej”. Tak więc są tworzone rozwiązania umożliwiające dostęp do wielu materiałów edukacyjnych i zwiększające możliwość samokształcenia z wykorzystaniem Internetu.

Stąd idea, aby w ramach programu „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny” powstał internetowy portal edukacyjny „Pamięć Miejsca”. Jest to ważne również dlatego, że nie istnieje w Internecie praktycznie żadna oferta edukacyjna zbudowana z myślą o przekazywaniu wiedzy dotyczącej dziedzictwa kulturowego regionu. Projekt ten może pomóc w wyrównywaniu szans edukacyjnych uczniów z małych środowisk.

Portal edukacyjny „Pamięć Miejsca” da uczniom i nauczycielom możliwość docierania w szybki sposób do informacji związanych z wielokulturowym dziedzictwem regionu. Będą w nim dostępne tematyczne pakiety edukacyjne zawierające

przykładowe propozycje lekcji poświęconych problematyce wielokulturowości regionu. Będzie można w nim znaleźć podstawowe informacje o kulturze Żydów i Ukraińców, czy też propozycje tras wycieczkowych związanych z wielokulturowością. Użytkownik portalu będzie miał możliwość usłyszenia języków, w jakich mówiono kiedyś w regionie. Znajdą się tam wiadomości o folklorze, o tym jak wyglądało życie codzienne (praca, zabawa, święta, tradycje).

Wszystkie te materiały umieszczone zostaną w specjalnie zaprojektowanych zintegrowanych bazach danych: tekstowej, ikonograficznej i dźwiękowej. Pozwoli to na docieranie do pojedynczych elementów z wybranej bazy, ale także kojarzenie ich z elementami z innych zasobów. Dostęp do zawartości archiwum będzie łatwy dzięki wyszukiwarce zainstalowanej w serwisie.

Sposób działania tych baz pozwala na wiązanie informacji z różnych dziedzin. Tak na przykład – mając zdjęcie konkretnego budynku będziemy mogli dotrzeć do jego planów, ikonografii, historii, dowiedzieć się kto w nim mieszkał, usłyszeć – jeżeli istnieją – relacje o tym obiekcie, usytuować go w planie miasta. Podobne informacje będzie można otrzymać w odniesieniu do ulicy, dzielnicy, itp. Wychodząc od relacji mówionych można będzie docierać do ikonografii wspomnianych miejsc, sytuować je w topografii miasta, uzupełniać o dodatkowe informacje.

Bazy danych będą zawierać kilka tysięcy fotografii, rysunków, map i planów oraz tekstów obrazujących kulturę spuściznę regionu lubelskiego. Do ich utworzenia posłużą materiały archiwalne, opracowania naukowe, istniejące zasoby biblioteczne. Z wykorzystaniem tych baz danych zbudowany zostanie serwis internetowy, który w interesujący i wyczerpujący sposób tworzył będzie wizerunek regionu poprzez kulturę i sztukę (architektura, walory widokowe, krajobraz kulturowy, historia miast, historia sztuki, historia techniki, legendy, biografie). W serwisie będzie też można zapoznawać się z bieżącymi i planowanymi wydarzeniami kulturalnymi (muzyka, teatr, wystawy, film, spotkania) a także znaleźć informacje o regionalnych instytucjach kultury.

Warunkiem urzeczywistnienia tego projektu jest podjęcie współpracy przez lubelskie instytucje działające w obszarze kultury i edukacji (muzea, archiwa, biblioteki, szkoły, uniwersytety). Tak więc wspólnymi siłami mamy szansę stworzyć przedsięwzięcie, na które złożą się, często nie w pełni wykorzystywane, potencjały wielu instytucji Lubelszczyzny.

ŁUDZIE – MIEJSCA – ŚRODOWISKA

Prezentacje działań i dokonań

W czasie realizacji projektu „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny” Ośrodek zebrał informacje o wielu ciekawych przedsięwzięciach edukacyjnych i kulturalnych prowadzonych w regionie lubelskim, dotyczących jego wielokulturowego dziedzictwa. Działania te są ważne nie tylko dla „Małych Ojczyzn”, z którymi są związane. Pokazują one, w jaki sposób można brać odpowiedzialność za miejsce, w którym się żyje. W regionie lubelskim – jednym z najbiedniejszych polskich regionów, takie przedsięwzięcia powinny być szczególnie promowane. Tym bardziej, że dotyczą one edukacji i wychowania młodzieży, a więc tego, co zdecyduje o przyszłości naszego regionu.

Naturalnym bogactwem Lubelszczyzny jest jej przeszłość i jej wielokulturowe dzie-

Grabowiec

Gródek n/Bugiem

Guclów

Hanna

Hańsk

Hola

Holendernia

Holendry

Horodło

Horodysko

Horostyta

Horyszów

Hostynne

Hrebenne

Hrubieszów

Hulcze

Hutcze

Irena

Izbica

Jabłeczna

Jabłoń

Janowiec

Janów Lubelski

Janów Podlaski

Jarczów

Jeziorzany

Józefów

Józefów

Kamień

Kamionka

dzictwo. Niestety w środkach masowego przekazu często brak jest informacji o podejmowanych działaniach. Nie są wykorzystywane szanse, jakie dają pozytywne przykłady inicjatyw lokalnych na rozbudzanie aktywności społecznej w innych miejscach.

Wspólnie z lokalnymi mediami Ośrodek rozpoczyna zakrojone na szeroką skalę promowanie tych miejsc, działań i osób. Raz w miesiącu w siedzibie Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” odbywa się publiczna prezentacja wybranego miejsca. Stwarza to możliwość spotkania z liderami podejmowanych działań (animatorami, nauczycielami), jak też z zaproszonymi przedstawicielami władz samorządowych reprezentujących dane miejsce. Na spotkanie zapraszani są przedstawiciele Wojewody, Marszałka, Kuratora oraz władz Miasta Lublina. Tego typu spotkania są ważną płaszczyzną wymiany doświadczeń w obszarze obywatelskiej aktywności w Małych Ojczyznach.

ARCHIWUM SPOŁECZNEJ AKTYWNOŚCI

Organizowane przez Ośrodek prezentacje „Ludzie – Miejsca – Środowiska” są zapisem i dokumentem jednego z najważniejszych okresów we współczesnej historii Polski – począwszy od zmian ustrojowych i geopolitycznych lat 90-tych, aż do momentu przed wstąpieniem do Unii Europejskiej. Wszystkie zaprezentowane działania i projekty stworzą archiwum społecznej aktywności w regionie związanej z tym okresem. Zawierać ono będzie opisy różnorodnych działań podejmowanych przez grupy ludzi czy też poszczególne osoby w swoich Małych Ojczyznach. Archiwum, w skład którego wejdą zebrane i udokumentowane doświadczenia aktywności społecznej, może stać się ważnym źródłem wiedzy o tym, co w Polsce i w regionie lubelskim zdarzyło się w ciągu ostatnich lat.

SZKOLNE KLUBY ODKRYWCÓW – ŚCIEŻKAMI PAMIĘCI

W związku z realizacją projektu „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny” powstał pomysł powołania szkolnych klubów regionalnych pod nazwą „Szkolne Kluby Odkrywców – Ścieżkami Pamięci”. Kluby takie będą działały we współpracy z Ośrodkiem „Brama Grodzka – Teatr NN” i pod auspicjami UNESCO. Wynika to z faktu, że przy Ośrodku działa Regionalna Komisja UNESCO powołana przez przewodniczącego Polskiego Komitetu ds. UNESCO – prof. Jerzego Kłoczowskiego.

Celem działalności każdego Klubu jest odkrywanie dziedzictwa kulturowego Małej Ojczyzny – osady, wsi, miasta, ze szczególnym uwzględnieniem obecności innych kultur i ich współistnienia. Działania te podejmowane w wielu miejscach regionu złożą się na obraz kulturowego bogactwa Lubelszczyzny.

Każdy Klub ustala samodzielnie cele i program działalności na dany rok szkolny. W szczególności mogą to być:

1. Zbieranie informacji o starych cmentarzach, kapliczkach, świątyniach.
2. Docieranie do archiwalnych fotografii (sprzed 1939 r.).
3. Organizowanie spotkań z osobami pamiętającymi okres przedwojenny i dokumentowanie ich relacji (spisywanie, nagrywanie).
4. Organizowanie wystaw w szkołach lub domach kultury.

SPOTKANIA KULTUR

Od początku swojego istnienia Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” organizuje program „Spotkania Kultur”. Jest to program prezentacji w Lublinie twórczości artystów i środowisk kulturalnych z Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej. Program ten nawiązuje do wielokulturowych tradycji Lublina, do jego położenia w miejscu spotkania Wschodu z Zachodem. Gościli więc w Bramie Grodzkiej Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Czesi, Słowacy, Węgrzy, Niemcy i Żydzi. W 1992 roku Teatr NN zorganizował sesję wyjazdową (Lwów – Drohobycz) poświęconą Brunonowi Schulzowi. Wzięło w niej udział wielu wybitnych badaczy twórczości Schulza z Polski i z całego świata. Chcąc przyswoić twórczość pisarza w języku ukraińskim, część materiałów z tej sesji została opublikowana właśnie w tym języku. Dzięki Ośrodkowi trafiło w ogólnopolski obieg kulturalny wielu twórców ze Wschodu. I tak prezentacje artystów ukraińskich odbywały się m.in. w ramach „Tygodni Kultury Ukraińskiej” czy też indywidualnych prezentacji. Został wydany dwujęzyczny zbiór poezji Nadziei Artymowicz, jednej z najważniejszych współczesnych poetek białoruskich.

Częścią programu „Spotkania Kultur” były również „Spotkania z Prawosławiem” oraz program „Brama Pamięci” poświęcony Pamięci nieistniejącego już polsko-żydowskiego Lublina. Program ten pełni w działalności Ośrodka szczególną rolę ze względu na historię i symboliczne znaczenie siedziby Teatru NN.

BRAMA PAMIĘCI

Druga wojna światowa przyniosła zagładę lubelskich Żydów. Po zniszczeniu przez Niemców dzielnicy żydowskiej, w organizmie miejskim powstała olbrzymia wyrwa i pustka. W ten sposób zakończył się kilkusetletni okres w rozwoju dwukulturowego, polsko-żydowskiego miasta. Minęło kilkadziesiąt lat i nowy Lublin – ten odbudowany po wojnie, zapomniał o tamtym polsko-żydowskim mieście, o tym że na wielkich pustych placach wokół lubelskiego Zamku stało kiedyś miasto z ulicami, domami, synagogami.

W Bramie Grodzkiej, w samym centrum tej pozornie zabliznionej, a tak naprawdę wciąż bolesnej rany, od roku 1992 ma swoją siedzibę Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”. Jest to wyjątkowe miejsce – brama zwana dawniej „Żydowską”, która przez setki lat była przejściem pomiędzy miastem żydowskim a miastem chrześcijańskim. Stając się gospodarzem Bramy i podejmując w tym miejscu działalność animatorską, twórcy Teatru NN zaczęli rozumieć, że zaczynają być również odpowiedzialni za ratowanie i zachowanie Pamięci o polsko-żydowskim Lublinie. W projektach artystycznych i edukacyjnych Ośrodek zaczął podkreślać symboliczne znaczenie tej Bramy jako miejsca łączącego różne narody, tradycje i religie. Podstawowymi formami działalności animatorskiej stały się: spotkania, seminaria, projekcje filmów, przedsięwzięcia artystyczne i wystawy.

W 1994 roku Ośrodek zorganizował sesję „Żydzi Lubelscy”, efektem której było wydanie książki pod tym samym tytułem. Od 1997 roku w Ośrodku gromadzone są materiały dokumentalne takie, jak: fotografie, relacje mówione (wywiady

Kazimierz Dolny

Kąkolewnica

Kobyłany

Kock

Kodeniec

Kodeń

Kolemczyce

Komarów

Konstantynów

Końskowola

Korczmin

Kostomłoty

Krasne

Krasnobród

Krasnystaw

Kraśniczyn

Kraśnik

Kryłów

Krynice

Krzczonów

Kurów

Księżpol

Lebiediew

Leśna Podlaska

Leśniowice

Lubartów

Lublin

Lubycza Królewska

Ludwin

Łaskarzew

z mieszkańcami przedwojennego miasta), teksty literackie, dokumenty pokazujące codzienne życie przedwojennego, dwukulturowego Lublina. Zebrane materiały są często punktem wyjścia do działań o charakterze artystycznym i edukacyjnym. Przykładem mogą tu być wystawy dokumentalne pokazujące polsko-żydowski Lublin. W oparciu o jedną z tych wystaw powstała aranżacja wnętrz siedziby Ośrodka. Forma plastyczna tej aranżacji wyrasta z artystycznych doświadczeń Teatru NN i jest bliska scenografii teatralnej. Podkreśla ona oniryczny charakter tej przestrzeni pełnej korytarzy, zaułków i schodów. Dzięki temu możemy zobaczyć unikalny w swojej formie i treści Teatr Pamięci, w którym przywoływane obrazy i dźwięki stały się opowieścią starych murów Bramy i jej snem.

Ważną częścią wystawy jest Makieta dawnego lubelskiego Zespołu Staromiejskiego w skali 1:250 obejmująca nieistniejącą już dzielnicę żydowską. Dopiero patrząc na tę Makiętę widać skalę zniszczenia dokonanego na organizmie miejskim w czasie drugiej wojny światowej. Dzięki zgromadzonej przez Ośrodek dokumentacji udało się zrekonstruować dawny układ urbanistyczny centrum miasta, odtworzyć przebieg ulic żydowskiego miasta, usytuowania placów, przypomnieć charakter zabudowy. Na Makiecie znajduje się ponad 800 obiektów, w tym niemal 300 już nieistniejących. Oto, co o wystawie i Makiecie powiedział wybitny polski historyk prof. Jerzy Kłoczowski:

..... Jestem pełen ogromnego uznania. Podziwiam przede wszystkim ogromną pracę, bo to jest imponujące ile wysiłku w to włożyliście. To jest bardzo głęboki projekt dotyczący historii Żydów w Lublinie. Tu świetnie widać miasto żydowskie, ale trzeba podkreślić, że nie jest to żadne getto, że dzielnica żydowska jest integralną częścią całego zespołu. Tu widać jeden organizm miejski, widać rozwój Lublina”.

Kontynuacją doświadczeń zebranych przy budowie Makiety był konkurs modelarski „Synagogi Lubelszczyzny” zakończony wystawą (marzec 2002). Dzięki temu powstało 10 modeli synagog z regionu lubelskiego (4 istniejące i 6 nieistniejących). Wystawa ta jest obecnie prezentowana w różnych miastach regionu.

W 1997 r. Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” rozpoczął tworzenie własnego Archiwum Fotografii pokazujących Lublin do 1939 roku. Znajduje się w nim obecnie ok. 2000 fotografii w formie odbitek na papierze (różne formaty), negatywów, diapozytywów, dagerotypów. Zbiory te przechowywane są na nośnikach cyfrowych. Tak powiedzieli o tym zbiorze Państwo Kazimierz i Maria Piechotkowie – jedni z najwybitniejszych znawców dokumentacji fotograficznej miast żydowskich z obszaru wschodnich terenów Rzeczypospolitej, w czasie wizyty w Ośrodku 6 czerwca 2000 r.:

„Zgromadzone w Ośrodku zdjęcia to jest ogromny materiał, materiał, którego inne miasta nie mają. Opublikowanie tego może być rewelacją nie tylko lokalną. Tak więc należałoby zrobić wszystko, żeby to opublikować. Widzieliśmy całe ciągi fotografii ulicy Szerokiej i innych ulic miasta żydowskiego – tego nigdzie indziej nie ma! Pełne gratulacje!” (fragment wywiadu przeprowadzonego w Ośrodku 6 czerwca 2000 r.)

Od 1999 roku Ośrodek organizuje zajęcia dydaktyczne w zakresie edukacji wielokulturowej dla uczniów, a także szkolenia dla nauczycieli i animatorów kultury. W oparciu o eksponowaną w Ośrodku wystawę dokumentalną „Portret Miejsca”

została stworzona oferta edukacyjna dla młodzieży szkolnej. Wystawa jest często odwiedzana przez przyjeżdżające do Lublina grupy z Niemiec, Izraela i innych krajów.

W 2001 roku w Ośrodku odbyła się międzynarodowa konferencja „Edukacja dla Pojednania” oraz seminarium „Dziedzictwo kulturowe Żydów na Lubelszczyźnie”, w którym udział wzięło wielu nauczycieli z Lublina i regionu. Efektem tych działań będzie przygotowywany podręcznik dla gimnazjów „Lublin Wielokulturowy”. W oparciu o ten podręcznik będzie realizowany program edukacyjny dla lubelskich gimnazjów (III klasa). Szkoła odgrywa szczególną rolę w przekazywaniu wiedzy o dziedzictwie kulturowym Małej Ojczyzny. Wiedza tam zdobyta ma też decydujący wpływ na sposób widzenia i rozumienia świata przez młodych ludzi. Program edukacyjny „Lublin Wielokulturowy” odstąpi wielokulturowe bogactwo i dziedzictwo Lublina dając młodemu pokoleniu szansę na podjęcie dialogu z innością i różnorodnością otaczającego świata.

W latach 2000 i 2001 ukazały się wydane przez Ośrodek dwie edycje „Kalendarza Ekumenicznego”, w którym znalazły się podstawowe informacje m.in. o judaizmie – omówienie świąt, zwyczajów i tradycji. Inne publikacje podejmujące problematykę polsko-żydowską ukazywały się w kwartalniku *Scriptores Scholarum* wydawanym przez Ośrodek oraz w piśmie *Miesięcznik Spojrzenia*.

Wyjątkowe znaczenie wśród przedsięwzięć artystycznych Teatru NN zajmują Misteria Pamięci – działania artystyczne przeprowadzane w przestrzeni nieistniejącego miasta żydowskiego. Zrealizowane dotychczas Misteria to m.in.: „Jedna Ziemia Dwie Świątynie”, „Dzień Pięciu Modlitw” (na Majdanku) oraz „Misterium Światła i Ciemności”. W sumie wzięło w nich udział kilkanaście tysięcy osób.

Misterium „Jedna Ziemia – Dwie Świątynie” (wrzesień 2000) rozegrało się w przestrzeni wokół Bramy Grodzkiej, przywołując jej znaczenie jako miejsca łączącego niegdyś miasto chrześcijańskie i żydowskie. Przez setki lat symbolami tych miast były dwie nieistniejące już świątynie stojące po obu stronach Bramy Grodzkiej: Wielka Synagoga będąca centrum duchowym miasta żydowskiego i Kościół Farny p.w. św. Michała stanowiący centrum duchowe miasta chrześcijańskiego. Dzisiaj w miejscu Synagogi przebiega ruchliwa ulica, po Kościele pozostał jedynie pusty plac. Świątyń tych nie ma już także w pamięci mieszkańców dzisiejszego Lublina. W Misterium wzięli udział Żydzi ocaleni z Holocaustu i ich rodziny, Sprawiedliwi wśród Narodów Świata i lubelska młodzież. W Bramie Grodzkiej, w wymieszanej ziemi pochodzącej z miejsc, gdzie stały świątynie, posadzono dwa krzewy winorośli symbolizujące te budowle. Stąd nazwa Misterium – „Jedna Ziemia – Dwie Świątynie”.

W Misterium „Dzień Pięciu Modlitw” na Majdanku (listopad 2000) wzięła udział grupa byłych więźniów Majdanka, duchowni pięciu wyznań (katolicy, muzułmanie, prawosławni, protestanci, żydzi), młodzież ukraińska, młodzież lubelskich szkół i mieszkańcy Lublina. W czasie przemarszu przez obóz, w pięciu wybranych miejscach odbyły się modlitwy prowadzone przez duchownych pięciu wyznań. Po ostatniej modlitwie, kilkudziesięciu byłych więźniów Obozu przekazało tabliczki z wypalanej gliny ze swoimi numerami obozowymi i numerami współwięźniów (razem 2000 tabliczek) uczestnikom Misterium. Osoby, które wzięły ze sobą tabliczkę z numerem, mogły uzyskać w archiwum Muzeum na Majdanku informacje o czło-

Łaszczów

Łęczna

Łomazy

Łopiennik Górny

Łosice

Łukowa

Łuków

Małaszewicze

Markuszów

Matiaszówka

Miączyn

Michałów

Michów

Międzyrzec Podl.

Milanów

Mircze

Modliborzyce

Mościce Górne i Dolne

Myców

Natęczów

Neple

Niedzwica Duża

Nielisz

Obsza

Olendry

Opole Lubelskie

Orchówek

Ortel Królewski

Ortel Książęcy

Ostrów Lubelski

wieku kryjącym się za tym właśnie numerem. Tak więc każdy mógł dokonać symbolicznego aktu przywrócenia więźniom utraconych nazwisk i zabranej im przy wejściu do obozu tożsamości – wziąć odpowiedzialność za pamięć o tym konkretnym człowieku.

16 marca 2002 roku, w sześćdziesiątą rocznicę zagłady getta lubelskiego, odbyło się „Misterium Światła i Ciemności”. Po zapadnięciu zmierzchu, w miejscu, gdzie było niegdyś miasto żydowskie, zostało wyłączone światło. Po obu stronach Bramy powstały dwie symboliczne przestrzenie: światła i ciemności. Na ściany Bramy łączącej te przestrzenie rzutowane były slajdy przedwojennych fotografii z miasta żydowskiego pokazujących nieistniejące ulice, domy, ludzi. Przez cały miesiąc począwszy od 16 marca 2002 roku na lubelskiej poczcie głównej wszystkie przychodzące listy były stemplowane zaprojektowanym w Ośrodku stemplem pocztowym upamiętniającym tę rocznicę.

Innym symbolicznym działaniem przeprowadzanym co roku przez Ośrodek w rocznicę likwidacji getta jest wysyłanie listów zaadresowanych do dawnych mieszkańców nieistniejącego miasta żydowskiego. W roku 2002 wśród adresatów pojawił się Henryk Żytomirski – żydowski chłopczyk urodzony w 1933 roku w Lublinie. Zginął on na Majdanku w 1942 roku. Historia jego życia została częściowo odtworzona na podstawie ocalałych zdjęć Henia (z każdego roku jego życia) i listów rodziny z tego okresu. Ze zrekonstruowanego w ten sposób życiorysu powstała Księga „Historia Jednego Życia”. Będzie ona elementem wystawy w Ośrodku. Na sześćdziesięciolecie zagłady getta został wydany poemat „Eli - Misterium Męki Izraela” Nelly Sachs – laureatki nagrody Nobla z 1966 roku. Jego treścią jest zagłada małego żydowskiego miasteczka. Wszystkie te przedsięwzięcia to próby „dotykania” wielkiej pustki jaka powstała w Lublinie po zniszczeniu miasta żydowskiego, próby szukania formy i języka do opisanego tego co tu się stało.

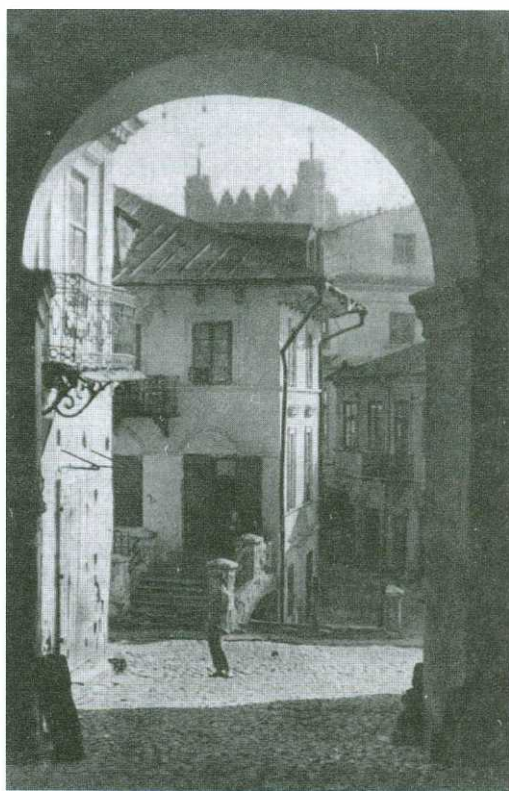
Jeszcze inny charakter ma projekt „Dom”, w którym poprzez historię jednej kamienicy, poprzez losy jej mieszkańców następuje próba odczytania losów całego miasta żydowskiego. Osoby uczestniczące w takim projekcie docierają do wszelkiego rodzaju materiałów archiwalnych związanych z konkretnym domem. Uczą się w ten sposób odczytywać historię poprzez takie dokumenty, jak listy lokatorów, plany, dokumentacje itp. Takie przedsięwzięcia zostały zrealizowane dla trzech kamienic. Jedna z nich, usytuowana przy Krawieckiej 41, na terenie dawnej dzielnicy żydowskiej, nie istnieje. Inne – istniejące – to kamienice przy Grodzkiej 19 i Złotej 3.

W 2001 roku Teatr NN rozpoczął realizację cyklu przedstawień teatralnych wyrastających z folkloru żydowskiego, z wykorzystaniem opowieści chasydzkich i muzyki klezmerskiej. W 2002 roku Ośrodek zainicjował nowy program adresowany do całego regionu lubelskiego: „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny”. Jednym z celów tego programu jest stworzenie edukacyjnego portalu internetowego „Pamięć Miejsca” zawierającego informacje dotyczące wieloreligijnej i wieloetnicznej historii regionu.

W Ośrodku prowadzony jest również wspólnie z Miejskim Urzędem Pracy program staży absolwenckich „Dla Miasta – Dla Siebie”. Praca stażystów (historycy, historycy sztuki) ukierunkowana jest na porządkowanie wiedzy dotyczącej wielokulturowej historii miasta i regionu – wykonywane są kwerendy, dokumentacja, opracowania, zbieranie bibliografii.

Dzięki projektom prowadzonym przez Ośrodek udało się zainicjować pisanie prac dyplomowych, seminaryjnych i magisterskich. Na podstawie materiałów zgromadzonych w Ośrodku zostało nakręconych kilka filmów dokumentalnych, powstało kilkadziesiąt artykułów prasowych. Materiały te były również wykorzystywane w publikacjach książkowych i audycjach radiowych.

W lipcu 1999 roku Ośrodek otrzymał od Ambasady Izraela w Polsce prestiżowe ogólnopolskie wyróżnienie – dyplom uznania za zasługi dla ochrony dziedzictwa kultury żydowskiej w Polsce. Podejmowane przez Ośrodek działania nawiązujące do polsko-żydowskiej i wielokulturowej przeszłości Lublina i regionu są upominaniem się o pamięć miejsca, w którym żyjemy. Amnezja nie tworzy dobrych fundamentów dla przyszłości. Dlatego tak ważna jest edukacja i docieranie z wiedzą do ludzi młodych, by Pamięć mogła stać się źródłem refleksji i dialogu.

fot. J. Bulhak

Parczew

Parysów

Pawłów

Piaski

Piotrawin

Piszczac

Poniatowa

Połoski

Potok Górny

Pratulín

Prehoryłe

Puchaczów

Puławy

Rachanie

Radeczniça

Radzyń Podlaski

Rejowiec Fabryczny

Rejowiec Osada

Rokitno

Rossorz

Różanka

Ruda Huta

Ryki

Sajówka

Sarnaki

Sawin

Siedlce

Siedliska

Siedliszcze

Siemień

HISTORIA MÓWIONA

Dziedzictwo kulturowe określonego miejsca odczytywane jest zazwyczaj jedynie na płaszczyźnie materialnej. Tymczasem równie istotną częścią tego dziedzictwa są wspomnienia ludzi, których życie było z tym miejscem związane. Poprzez rejestrowanie i utrwalanie wspomnień ocalana jest „pamięć miejsca” odcisnięta w żywej opowieści.

Od kwietnia 1998 roku w Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN” realizowany jest program „Historia Mówiona”. Podstawowym celem programu jest zbieranie i opracowywanie relacji mówionych mieszkańców Lublina dotyczących okresu sprzed 1939 roku. Dzięki „Historii Mówionej” z tych wspomnień wyłania się dawny Lublin wraz z całym jego dwukulturowym bogactwem. Ludzie wspominają swoich sąsiadów, swoje rodzinne domy i ulice, sklepiki, ulicznych sprzedawców, przywołują zapamiętane z dzieciństwa smaki, zapachy i kolory. Te zarejestrowane relacje ocalają to, co ludzie jeszcze pamiętają o mieście. Nie chodzi tutaj o historię podręcznikową, tylko o odnalezienie, odczytanie historii na poziomie ludzkiego, jednostkowego życia. Relacje uzyskane w projekcie „Historia Mówiona” są wykorzystywane na płaszczyźnie artystycznej i edukacyjnej. Tak na przykład relacje w połączeniu ze specjalnie skomponowaną „muzyką miasta” (tj. dźwiękami charakterystycznymi dla dawnego Lublina, takimi jak: stukot drewnianych kół po bruku, dzwony kościelne, targowisko, studnie, zabawy dzieci, nawoływania żydowskiego handlarza, doróżka, piosenki w języku jidysz) zostały wykorzystane na wystawie „Portret Miejsca” tworzącej scenografię wewnątrz siedziby Ośrodka.

W oparciu o materiały zebrane podczas realizacji projektu powstało kilka prac magisterskich. Relacje mówione są ponadto wykorzystywane w publikacjach naukowych i popularyzatorskich, artykułach prasowych, audycjach radiowych i filmach dokumentalnych. W Ośrodku zebrano ponad 120 relacji, z czego większość została już przepisana, opracowana i zarchiwizowana.

fot. S. Kielsznia

LUBLIN WIELOKULTUROWY

Propozycja programu ścieżki regionalnej dla gimnazjum opracowana w Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, będąca elementem realizowanego przez Ośrodek programu edukacyjnego.

„Edukacja powinna się zacząć od rozszyfrowania naszego najbliższego otoczenia, znaczenia i wymowy tego co zostało nazwane naszym kulturowym krajobrazem (...). Edukacja powinna otwierać nasze oczy także na inne krajobrazy, na znaczenie i wymowę innych kultur, innymi słowy na wartość odmienności.”

prof. Jacek Woźniakowski

I. Ogólna Charakterystyka Programu

Program „Lublin wielokulturowy” stanowi propozycję wykorzystania ścieżki edukacyjnej „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” w przekazywaniu treści regionalnych w lubelskich gimnazjach. Wobec perspektywy przystąpienia Polski do Unii Europejskiej rola edukacji regionalnej staje się szczególnie ważna w budowaniu tożsamości lokalnej mieszkańców Małych Ojczyzn. Chcąc dobrze scharakteryzować i zrozumieć program „Lublin wielokulturowy” należy odwołać się do pojęcia Małej Ojczyzny. Prof. Leszek Kołakowski określił ją następująco:

„To miasto czy wieś, w której się urodziliśmy, to środek świata. To przestrzeń niewielka, w której się obracamy – nasze domy, ulice, cmentarze, kościoły, to przestrzeń niewielka wielkim wysiłkiem ludzkim zbudowana, przez wojny niszczone i odbudowywana, to centrum świata.”

Mała Ojczyzna, obok tego, że jest realną przestrzenią geograficzną i społeczno-kulturową, jest też przestrzenią symboliczną, która nadaje głębszy sens naszemu życiu.

Program ten stanowi próbę poszukiwania własnego oblicza szkoły samorządowej związanej z konkretnym miejscem. Ważnym jego elementem jest także tworzenie płaszczyzny współpracy między instytucjami kultury i edukacji działającymi na rzecz społeczności lokalnej w tym miejscu.

Program edukacji regionalnej w proponowanym tutaj kształcie skierowany jest do nauczycieli języka polskiego, historii, geografii, sztuki, wiedzy o społeczeństwie oraz religii i etyki, a także do wychowawców klas. Ścieżka edukacyjna może być realizowana w ramach zajęć z danego przedmiotu oraz w postaci odrębnych kilkunastu godzinnych zajęć modułowych.

II. Lublin – Miasto Spotkania Kultur

W sensie przestrzennym naszą Małą Ojczyzną jest miasto Lublin. W sensie duchowym – składa się na nią wszystko to, co wyrasta z tradycji i historii miejsca, w którym żyjemy – tradycji spotkania różnych kultur, spotkania Wschodu z Zachodem. Znaczącym symbolem wielokulturowości miasta jest kaplica Św. Trójcy na lubelskim Zamku. Gotyckie ściany budowli wzniesionej w stylu o zachodniej proveniencji, zdobią freski wykonane wg kanonu malarstwa bizantyjsko-ruskiego przez mistrzów sprowadzonych do Lublina przez Litwina – Władysława Jagiełłę – króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów. To właśnie w naszym mieście zawarta została Unia Lubelska – wielki eksperyment

Siennica Różana

Sitno

Skierbieszów

Skryhiczyn

Sławatycze

Sobibór

Sokołów Podlaski

Srebryszcze

Sosnowica

Stężyca

Stoczek Łukowski

Stożpie

Strzyżowice

Studzianka

Sulimów

Susiec

Swory

Szczebrzeszyn

Szczepiatyn

Szpikłosy

Ślipcze

Świerże

Tarnawatka

Tarnogród

Telatyn

Terespol

Tereszpol

Tomaszów Lubelski

Trawniki

Trzeszczany

na drodze dialogu kultur i szukania kompromisów w budowaniu nowego organizmu państwowego łączącego świat chrześcijaństwa zachodniego (Polska) ze światem pogańskim (Litwa) i światem kultury bizantyńsko-słowiańskiej (duża część Ukrainy i Białorusi). Wspólna Rzeczpospolita stała się tygłem narodów, w którym było miejsce dla różnych kultur, języków i wyznań.

W Lublinie przez setki lat żyli obok siebie Polacy i Żydzi, a także Niemcy. Obok kościołów i cmentarzy katolickich wznoszono synagogi i kirkuty, cerkwie i cmentarze prawosławne oraz kościół i cmentarz ewangelicko-augsburski. Po I wojnie światowej powstały tu dwie ważne wyższe uczelnie: Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Jesziwas Chachmej Lublin.

Druga wojna światowa zniszczyła ten świat, a symbolem zagłady stał się obóz koncentracyjny na Majdanku, gdzie zginęły setki tysięcy ludzi różnych wyznań i narodowości. Majdanek stał się świadectwem i pomnikiem XX-wiecznego totalitaryzmu, miejscem tragicznego splotu losów narodów całej Europy, symbolem zła, zagłady, piekła i apokalipsy. To tutaj ginęła idea tolerancji, akceptacji i współpracy, ginęły religie i kultury, zwyciężało zło i szaleństwo. Wciąż powinniśmy zadawać sobie pytanie, czym było i jest to doświadczenie. Refleksja związana z historią Lublina może stać się wartością, którą wnosimy do jednoczącej się Europy.

Przez kilkadziesiąt lat po wojnie pamięć o tamtym wielokulturowym świecie pogranicza i o jego kulturowym dziedzictwie uległa powolnemu zatarciu wśród mieszkańców miasta. W ten sposób utrwalają się stereotypy i przekłamania, a to z kolei rodzi uprzedzenia i nieufność wobec inności, powoduje zamykanie się we własnym świecie. Ten stan rzeczy zmienić mogą prowadzone w szkołach programy edukacyjne, bowiem to właśnie szkoła odgrywa szczególną rolę w przekazywaniu wiedzy o przeszłości i dziedzictwie kulturowym Małej Ojczyzny i ma decydujący wpływ na sposób widzenia i rozumienia świata przez młodych ludzi.

Programy te mogą być inspiracją do podejmowania działań mających na celu aktywną edukację dotyczącą poznawania wielokulturowej przeszłości własnego miasta. Program „Lublin wielokulturowy” ma odsłaniać duchowe bogactwo i dziedzictwo własnej Małej Ojczyzny, rekonstruować ważną część pamięci zbiorowej mieszkańców miasta. Może to odbywać się poprzez zbieranie zdjęć z tamtego okresu, rejestrowanie wspomnień, jak również ratowanie jakiegos „innego” cmentarza czy zabytku.

OPINIE

Tadeusz Chrzanowski

Co sędzę o Teatrze NN w Lublinie?

Sędzę, że jest to znakomita inicjatywa, bogata, wszechstronna i o wyraźnym własnym obliczu. Twórcy Teatru mają wyobraźnię i ogromną dynamikę inwestycyjną. „Robią” teatr o bardzo własnym obliczu, teatr opierający się po równi na ekspresji ruchu, ekspresji słowa (czy może szerzej: głosu) i ekspresji formy plastycznej, co razem daje spektakle wzbudzające ów – jeśli wolno się tak górnolotnie wyrazić – dreszcz metafizyczny, co niegdysiejsi Grecy nazywali katharsis. (...) Jest to Ośrodek inicjujący imprezy o szerszym niż teatralne polu widzenia. Sam uczestniczyłem w dwu takich imprezach: w wyprawie do Lwowa i Drohobycza w 50-tą rocznicę zamordowania w tym ostatnim Brunona Schulza. Zorganizowane tam sympozjum oraz drugie – we Lwowie – poświęcone stosunkom polsko-ukraińskim to były ważne osiągnięcia kulturowe. Brałem też udział w sympozjum zorganizowanym w roku śmierci Józefa Czapskiego połączonym z wystawą jego prac. Sędzę, że Teatr NN jest inicjatywą znakomitą i już wchodzi w historię kultury Lublina.

Brama, Lublin 1999

Witold Chmielewski

Środek świata w Lublinie

Szczególne miejsce – Teatr NN w Bramie zwanej żydowską. Spotkania odbywają się w sali teatralnej, na scenie, wobec widowni i słuchaczy. (...) W miejscu tym spotykają się twórcy teatru i filmu, pisarze, poeci, muzycy, plastycy, aktorzy, dziennikarze, teoretycy i socjologowie kultury, etnologowie, wydawcy, pedagodzy, profesorowie i studenci, twórcy i animatorzy życia kulturalnego. W tym szczególnym miejscu zaistniało już wiele różnorodnych, a jednak bliskich sobie zjawisk. Taki jest ten dziwny Teatr – miejsce twórczej ekspresji i miejsce bardzo poważne, głęboko i współcześnie pojmowanej i praktykowanej kultur. Łączy się tam jakimś sposobem ludzi i zjawiska na pozór nie dające się pogodzić ze sobą - Tatarzy krymscy, Ukraińcy, Czesi, Słowacy, Rosjanie, Romowie, Litwini, Żydzi, Niemcy. Kameralny, skromny Teatr i nowoczesnie wyposażone w elektronikę profesjonalne centrum kultury. Poetyckie, skupione refleksje, żywiołowe ekspresje, próby teatralne i codzienny trud organicznej pracy, w tym prowadzenie wielkich remontów.

Brama, Lublin 1999

Turobin

Tyszowce

Uchanie

Uhrusk

Ulhówek

Urszulin

Urzędów

Uścimów

Wąwolnica

Werbkowice

Węgrów

Wierzbica

Wisznów

Witoroż

Witulín

Włodawa

Wojciechów

Wojstawice

Wola Uhruska

Wołczyn

Wryki

Wysokie

Zaczopki

Zaklików

Zamość

Zańków

Zwierzyniec

Żmudź

Żółkiewka

Prof. Jerzy Kłoczowski

Wypowiedź zarejestrowana w Ośrodku 4 marca 2000 r.

Makieta przedwojennego Lublina, którą można obejrzeć w Ośrodku to znakomita rzecz od strony dydaktycznej, bo pokazuje dwukulturowe miasto, które dzisiaj nie istnieje. Świetnie widać na niej miasto żydowskie, które nie jest żadnym gettem, ale integralną częścią całego Zespołu Staromiejskiego. (...) Myślę, że ta Makieta to dobra okazja dla nauczycieli do wprowadzenia uczniów w historię miasta, w jego korzenie. Na tym konkretnym przykładzie można pokazywać jak miasta polskie rozwijały się od okresu przedlokacyjnego aż do obecnej chwili. W przypadku Lublina dochodzą dodatkowe pytania dotyczące również zniszczonej dzielnicy żydowskiej i jej zgładzonych mieszkańców. Młode pokolenie jest przyzwyczajone do obrazków, a wystawa „Portret Miejsca” i Makieta to znacznie więcej niż obrazek, to jest znakomita podstawa do kilku programów edukacyjnych dotyczących historii miasta i jego wielokulturowości. Historia Mówiona – to świetny pomysł z nagrywaniem ludzkich głosów. To dobrze koresponduje ze stroną wizualną wystawy. Można na niej zobaczyć życie tego dwukulturowego, polsko-żydowskiego miasta do 1939 roku.

Wiesław Theiss

Programy edukacyjne Ośrodka

Należy podkreślić ogromne znaczenie edukacyjne działań podejmowanych przez Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”. Idzie o szeroko rozumianą edukację społeczną, która:

- zbliża ludzi i instytucje w działaniu wokół problemów; polsko-żydowskiej przeszłości Lublina (i kraju); kapitalne znaczenie może tu mieć projektowane seminarium interdyscyplinarne „W kręgu zła, piekła i apokalipsy”,
- zmienia postawy (intelekt, emocje i działanie), uprzedzenia i niechęć, często jeszcze występującą w społecznym odbiorze „tematyki żydowskiej” przez Polaków i „tematyki polskiej” przez Żydów,
- umożliwia krytyczną rewizję ciągle dominujących nad polsko-żydowską tematyką stereotypów w rodzaju: „Biedny chrześcijanin patrzy na getto” (Cz. Miłosz) czy „Biedni Polacy patrzą na getto” (J. Błoński),
- stwarza podstawy szerokiego dialogu – między osobami, pokoleniami czy między narodami, a w szczególności stwarza możliwość współpracy i współdziałania młodego pokolenia Żydów i Polaków.